

ДУХОВНО-ХРИСТИЯНСЬКА ТРАДИЦІЯ В ФІЛОСОФІЇ Г. СКОВОРОДИ Паращевіна Ольга Степанівна

Паращевіна Ольга Степанівна. Духовно-християнська традиція в філософії Г. С. Сковороди

В репрезентованій статті представлений біглий аналіз поглядів відомого українського філософа Г. С. Сковороди щодо духовного буття людства та трактування ним християнської традиції: Біблії як одного із трьох світів, ідеал людського щастя через самопізнання в собі Бога, сенс життя та смерті та принцип «нерівної рівності».

Ключові слова: принцип самопізнання, філософія серця, сенс життя, пантеїзм, духовна сутність людини, ідеал людського щастя, принцип «нерівної рівності».

Паращевіна Ольга Степанівна. Духовно-християнська традиція в філософії Г. С. Сковороди

В представленій статті дан беглий аналіз поглядів відомого українського філософа Г. С. Сковороди на духовне буття людства та трактування ним християнської традиції: Біблії як одного із трьох світів, ідеал людського щастя через самопізнання в собі Бога, сенс життя та смерті та принцип «нерівного рівності».

Ключевые слова: принцип самопізнання, філософія серця, сенс життя, пантеїзм, духовна сутність людини, ідеал людського щастя, принцип «нерівного рівності».

Філософія Г.С.Сковороди включає багатогранну сферу споглядань в галузі метафізики, антології та соціального буття. Відповідно до традиції, започаткованої в українській культурі з часів Київської Русі, Сковорода розробляє своє власне розуміння філософії.

Автор чи не першої ґрунтової школи філософії Сковороди Федір Олександрович Зеленогорський, наголошував, що український мислитель хоча і не створив власної системи, але, як колись західноєвропейські книжники, скористався давньокласичною філософією і перебував під сильним впливом Платона. А дещо пізніше Володимир Францевич Ерн в праці «Г. С. Сковорода. Життя і вчення» (1912р.) назвав його “християнським платоніком”, спеціально вказавши, що сковородинівська доктрина про “дві натури” позначена специфічно платонівськими рисами, а головніші для її іконічної репрезентації символи “дерева” та “тіні” суперечать біблійним символам і ворогують з ними.

Дмитро Іванович Чижевський обстоював погляд на Г.Сковороду, як на “запізнілого платоніка кінця ХУІІІ ст., який в методичних її основах пішов за філософією останньої доби античного світу”. Чижевський розглядав його філософію як справжню серцевину нашої інтелектуальної традиції. Зокрема, в одній із найвідоміших своїх праць «Філософія Г. С. Сковороди», яка вперше побачила світ іще 1934 року, він писав: «Сковорода є останній представник українського духового барока, з другого боку, він — український «передромантик»: але бароко та романтика — саме ті періоди духової історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток. Отож, Сковорода стоїть у центрі української ду-

хової історії...». Чижевський вперше висунув і обґрунтував думку про те, що творчість Сковороди є «коментарем» до Святого Письма, що вона присутньо пов'язана з містичною традицією, а найвиразнішими прикметами сквородинського «барокового стилю» є антитетичність і символізм.

З іншого боку Олександр Миколайович Пипін вказував, що «містичний елемент, причому в тій особливо химерній формі, у якій надибаємо його у наших масонів, посідає таке істотне місце у питаннях Г.Сковороди, що поминути його неможливо, і, безсумнівно, цей містицизм, мало тичеться до філософії Платона».

Густав Густавич Шпет, поцінуючи сквородинівське вчення як щиро учительне, зазначає: «Коли Сковорода говорить про “істу” як про думку і порівнює її далі з малюнком у фарбах, фігурою в письменах, планом у споруді, говорить про “тисячу в єдином челевеке”, тут можна знайти відгомін платонізму. Однак його ближчі пояснення відразу виявляють, що це - у кращому разі християнізований платонізм, але справжнього Платона із перших рук Г.Сковорода не знав і, в усякому разі, не був його послідовником»[4, 71-78]

В часи життєдіяльності Г.С.Сковороди, коли українська православна думка почала захлинатися латинською схоластичною філософією, коли на території Російської імперії відчувалась гостра нестача творів східних православних отців (св. Симеона Нового Божого слова, св. Григорія Палами та інших), він явив дивний приклад справжнього українського православного мислителя. В його творчості відчувається дихання живої українсько-візантійської традиції сприйняття Божественної Істини, і саме завдяки Сковороді ця традиція отримала свій подальший розвиток в творчості таких видатних мислителів як Олексій Степанович Хомяков, Памфіл Данилович Юркевич, Володимир Сергійович Соловйов та інші. У зв'язку з цим В.Ф. Ерн говорив, що Сковорода стоїть у самого порогу руської думки, бо він перший творче почав те, що потім геніально росло і цвіло.

Формально філософська система Сковороди укладається в один рядок. Основа цієї системи полягає в існуванні "двох натур" і "трьох світів". Розшифровка існування "двох натур" слідує безпосередньо з трактату "Про Бога": "...Весь світ складається з двох натур: одна - видима, друга - невидима. Видима натура зветься твар, а невидима - Бог. ... у стародавніх [людей] Бог звався "розум всесвітній". Йому в них були різні імена: натура, буття речей, вічність, час, доля, необхідність, фортуна та ін. А в християн найвідоміші йому імена такі: дух, Господь, цар, отець, розум, істина. ... Що ж до видимої природи, то їй також не одне ім'я, наприклад: речовина чи матерія, земля, плоть, тінь та ін. ...".

Питання про Бога, який складає першооснову усього суцього - "вищу всіх причин причину", внутрішню причину розвитку всього світу, є одним з основних питань в філософській системі Сковороди. Своїм уявленням про Бога він поставив себе в опозицію по

відношенню до церкви, що дотримується біблійної легенди про створення світу Богом протягом шести днів і стояв на позиції пантеїзму. На відміну від церковного, його Бог - вічний початок - невловимий і невидимий, оскільки він, "будучи присутнім у всім, не є ні частиною, ні цілим, не має міри, часової і просторової характеристики".

Звісно, що в творчості Сковороди є чимало спірних думок. Його надзвичайне захоплення символічним тлумаченням Святого Письма, презирство до всього матеріального накладають певний відбиток на неї. В своєму вірші – повчанні парубчакам «Похвала бідності» (1762 р.) він латиною написав рядки:

Був убогий Христос, – бо зневажав скарби,

Павел був нуждарем, - бо не бажав утіх,

Не в старчачих торбах, бідносте, ти живеш,

В серці чистім і праведнім [5, с. 238].

Але головне значення його творчості цим не затьмарюється.

За Г.С. Сковородою Бог і матерія співіснують поряд, хоч невидима натура завжди первинна - тобто у Сковороди мета розвитку матерії задана Богом. Оскільки будь-який розвиток світу розуміється Сковородою як здійснення мети, то розвитком управляють внутрішні закони, які визначають можливі кордони саморозвитку. Ці кордони саморозвитку задані Богом і від людей не залежать. Творчість же можлива тільки в рамках відведених Богом - природними законами - кордонів.

Г.С. Сковорода вважає, задоволення зростаючих матеріальних потреб людини не може дати досягнення людського щастя. Швидше навпаки: чим краще людина пізнає саму себе і оточуючий її світ, тим розумніше і скромніше повинні бути її потреби.

Ця думка особливо яскраво виражена в "Притчі, названій "Еродій":

“...Вмій малим ти вдовольнятися. За великим не женися,

Сіті кинуто на лови, їх ти вельми бережися.

Я кажу вам, що не треба у розкошах жити,

На таких, кажу, повсюди розпинають сіті.

Триста впало у неволю з пристрасті в цім часі,

Шістсот плачуть у хворобах – дуже були ласі. ...”[7, с.134].

Він шукав відповіді на питання щодо місця Бога в світі людини та навпаки, визначав, що для людини найвище щастя і благо в пізнанні Бога в самому собі та розуміння себе як частини Бога. Центральною темою для Сковороди є реальне життя з Богом, життя тут і тепер, адже Бог перебуває в серці кожної людини. Тому шлях пізнання свого серця – це шлях до осягнення Бога – „один труд в обоих сих – познать себе и уразуметь Бога, познать и уразуметь точного человека”, адже справжня („точна”) людина – та, що перебуває

в єдності з Богом. І тому так важливо мати „чисте” серце, бо воно є Боже. „Истинное счастье внутри нас есть. Непрестанно думай, чтоб узнать себя. И сие-то есть молитва, то есть ражженіе мыслей твоих к сему. Сей вопль твой, вопль тайный, сей один входит во уши Господа Саваофа и на подобіе благовоннаго жертвленнаго дыма, происходящаго в блаженной Аравіи, восходит и услаждает обоняніе Божіе” [1, с.154-155].

Проте, не кожний може побачити в собі Бога, вважає філософ, це можливе лише за умови власного очищення від усього гріховного за допомогою Церкви: „Здравіе тела не иное что есть, как мир телесный, а мир сердечный есть живность и здравіе души... сердце, очищаемое от подлых мирских мнений, беспокоящих душу, начинает прозирать сокровенное внутри себе сокровище счастья своего. Сих-то начинающих себе познавать призывает премудрость Божія в дом свой на угощеніе чрез служителей: „Придите, ядите Мой хлеб и пійте вино...”.

Чітке усвідомлення кожним хворобливості людської природи і внаслідок цього відмову від власної волі, Сковорода вважає першим кроком на шляху до спасіння: „Положись на Бога и зделай Его волю святую своею волею. Если её принимаешь, то стала уже и твоя. Согласіе воли есть то едина душа и единое сердце; и что ж лучше, как дружба с Высочайшим? Теперь разумеем, в чем состоит наше истинное счастье. Оно живет во внутреннем сердца нашего мире, а мир в согласіи с Богом. Чем кто согласнее – тем и блаженнее”.

У діалозі “ Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни “ Г.С.Сковорода спростував уявне розуміння щастя, що вбачається в опануванні речами світу. Справжнє щастя - незалежне від зовнішніх факторів буття і тому може стати надбанням кожної людини. Ось як логічно говорить Григорій - протагоніст вищезазначеного діалогу; - необхідною передумовою існування у щасті є знання його сутності та шляхів досягнення, - отожд, що таке щастя, на вашу думку? - у пошуках щастя ви, наче немовлята, хапається усе підряд і залишається нещасними, хоча Бог сотворив усіх задля щастя; - відтак, щастя не полягає у певних професіях, багатстві, чинах, зовнішності тощо, - воно не локалізоване темпорально та просторово; - маємо шукати його у самих собі, досягаючи шляхом переборення пристрастей узгодженості власної волі із промислом Божим [4, с.71-78].

Існуючий же світ Сковорода характеризував в одному трактаті як: "світ є бенкет скажених, торжище що хитаються, море що хвилюється, пекло що мучаться", а в іншому, як: "світ є море що топляться, країна є виразкою прокажених, огорожа лютих левів, острог приваблених, торжище блудних, піч, розпалююча пристрасті, бенкет скажених, хоровод п'яно-навіжених, і не протверезяться, поки не втомляться, стисло сказати, сліпі за сліпим в безодню грядущі".

Говорячи про філософування Сковородою питань пізнання людиною себе і Бога, не можна не зупинитись на спогляданні ним сенсу життя та моменту смерті. Український філософ виводить сенс життя з позиції неминучості смерті. Людина шукає сенс свого земного існування протягом свого життя, надіючись отримати відповіді на свої питання після смерті. Спостерігаючи звіриний страх пересічного жителя перед фактом смерті, Сковорода вказував, що смерть має два аспекти: щастя і горя. В творі «Сад божественних пісень» він писав, що очищення від гріхів і боротьба з ними протягом земного життя може привести людину до споглядання Бога після смерті, що само по собі пов'язується з подоланням смертного гріха, а душа людини стає божим садом і божим градом. Бачити Бога після смерті – це велике щастя для людської душі. Антитипом щасливої (божої) смерті є люта – адська, «которий душу глад»[3, с.231]

Проте Сковорода вбачає ад (пекло) у внутрішньому пізнанні людини своєї волі, а не в якійсь містичній потойбічній сутності. Він вважає, що є дві волі: Божественна - райська і людська – адська. Поборовши свою волю, людина розвиває і набуває Божої. В цьому і є частина сквородинівського розуміння сенсу життя людини: знищ власну волю – знищиться ад. [6, с. 78].

Виходячи із завдання розкрити аспекти духовно-християнської традиції в філософії Г.С. Сковороди не можна не згадати про принцип “нерівної рівності” як ідеалу міжлюдського спілкування, який Г.Сковорода, полемізуючи із французькими просвітниками, протиставляв принципові “равное равенство, которое глупци в мир весь всеу покушаются”. Через індивідуально-неповторний зв'язок із Богом кожна людина відрізняється від інших за своєю внутрішньою природою. Ідея рівності має сенс з огляду на створення достатніх передумов кожному реалізувати свій потяг до “сродного життя. У діалозі “Разговор, называемый алфавит или букварь міра” цю ідею Г.Сковорода ілюструє через образ Бога, як “фонтани рівної нерівності”. “Бог, - писав він, - богатому подобен фонтану, наполняющему различные сосуды по их вместимости. Над фонтаном надпись сия:”Неравное всем равенство”. Льются из различные сосуды, вокруг фонтана стоящие. Меньший сосуд менее имеет, но в том равен есть большему, что равно есть посный”. Своєрідність виявів Бога у кожній людині визначає і “разнопутіє” людей та їх різні долі. Відповідність життя людини моральному ідеалові, що обґрунтував Г.Сковорода, визначається не тільки властивостями, що є “сродними” для людини, а тим, наскільки вона виявиться здатною збагнути ці властивості та перебудувати своє життя до них.

Отже, досягнення щастя Г.Сковорода розглядав як пізнання істини, яке є усвідомлення наявності в собі такого начала, що є причиною всього сутнього. А найвище щастя для філософа - поєднання людини з Богом, повне психічне злиття з ним [2, с.4].

Таким чином, можна зробити висновок, що філософія Г.Сковороди з її вченням про самопізнання людини, хоча й побудована на близькій до пантеїзму ідеальній основі, все ж виявляється ближчою до реальної людини, ніж витончені абстрактні побудови європейських метафізичних систем Нового часу. Сковорода не просто розчленовує Всесвіт на три світи і дві натури. На відміну від деяких філософських систем ХУІІ-ХУІІІ ст. Г.Сковорода робить людину самоціллю світового процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтюк А. “Поетичний сад” українського Сократа // Віче. - 1995. - № 1. - С.153-157.
2. Колодний А. “Бог біля тебе, з тобою, в тобі є ...”: Філософська релігійність Г.С.Сковороди //Людина і світ. - 1994. - № 9. - С.2-5.
3. Панков Г.Д. Смерть в контексте вопроса о жизни и смерти в «Саде божественных песен» Г.С. Сковороды / Григорій Сковорода у світлі філології, філософії та богослов'я: Матеріали ХХ Харківських міжнародних Сковородинівських читань, присвячених 290- річчю з дня народження Г.С.Сковороди (27-28 вересня 2012 р.). – Сковородинівка-Харків, 2013. – С.229-237
4. Романець А.В. Григорій Сковорода і проблема людського самопізнання: традиції і новаторство //Філософська думка. - 1987. -№ 3. - С.71-78.
5. Сковорода Г. Твори: У 2-х т. / Г. Сковорода. – 2-ге вид., виправлене. – К.: Обереги, 2005. – Т.1. – 528 с.
6. Сковорода Г.С. Сад божественних пісень,що проріс із зерен священного писання// Григорій Сковорода: Твори в 2. – Т.1. – К.: Обереги,1994.
7. Сковорода Г.С. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. - К.: АТ “Обереги”. 1994. - 480 с.
8. Ушкалов Л.В., Харченко О.З. Нариси з філософії Г.Сковороди. - Харків: Основа. 1993.
9. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й переднє слово проф. Леоніда Ушкалова. — Харків: Прапор, 2004. - 272 с.